

**Classification and review of Sheikh Safi al-Din Ardabili's *Karāmāt*
in Ibn Bazzaz's *Safwa al-Safai****

Maryam Kasayi ^{1✉}, Hasan Soltani kohbanani^{2✉}

Abstract

1. Introduction

Reporting and narrating the Sheikhs' *Karāmāt* (sing: *Karāmat*, refers to supernatural wonders or miracles performed by Muslim Saints) are among the most important subjects in the prose works of Sufism particularly *Manaqibnamehs* which are written in an elaborate language. Numerous texts have been left from these types of Sufi works. *Safwat al-Safa* written by Ibn Bazzaz Ardabili is considered as one of the most detailed and important *Manaqibnamehs* in the history of Sufism. The original name of the book is *Al-Mawahab al-Sunniyyah fi al-Manaqib al-Safawiyya* which is written upon request of Sheikh Safi's son, Sadr al-Din Hasan, whose narratives make up a substantial part of book's content. Ibn-Bazzaz wrote this book gradually and finalized it in 759 AH. *Safwat al-Safa* is comprised of an introduction along with twelve chapters, each divided into several sections. Five chapters of the book are about the *Karāmāt* of Sheikh Safi-ad-din. The second and third chapters are dedicated to the explanation of the Sheikh's *Karāmāt* that happened on the land and the sea. The fifth chapter describes the *Karāmāt* of the Sheikh in relation to the daemons. The seventh chapter is an exposition of various sorts of Sheikh's *Karāmāt*, and the tenth chapter refers to the Sheikh's postmortem *Karāmāt*. The main issue of this study is to investigate,

* Article history:

Received: 07 June 2023

Received in revised form 04 August 2023

Journal of Prose Studies in Persian Literature
Year 26, No. 53, spring and summer 2023

Accepted: 05 August 2023

Published online: 26 August 2023

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman

© The Author(s).

1. Ph.D Graduate of Persian language and literature, Ilam University, Ilam, Iran. (corresponding author)
E-mail: maryamkasaiy64@yahoo.com.
2. Assistant Professor of Persian Language and Literature, Ilam University, Ilam, Iran.
E-mail: h.soltani@ilam.ac.ir.

review, and classify Sheikh Safi-ad-din Ardabili's Karāmāt based on the concepts and themes that shape the dominant aspect of his Karāmāt.

2. Methodology

This study is conducted in a descriptive-analytical method on the basis of library sources. The authors are concerned with several topics. Firstly, Sheikh Safi-ad-din Ardabili's life history and the overall circumstances of his life, which have been summarized based on reliable old sources, are discussed. The introduction of the book *Safwat al-Safa*, that was also summarized, comes next. However, the main subject of the study is dedicated to classification and review of Sheikh Safi-ad-din Ardabili's Karāmāt based on Ibn Bazzaz's accounts in his book *Safwat al-Safa*. To this end, all the Karāmāt in this text were extracted and classified under various types and categories based on different subjects and notions. To delineate Sheikh Safi-ad-din Ardabili's character, while pointing out to the similarity of his Karāmāt to those of other Sufis, a few Karāmāt are briefly mentioned under each type or category, and the statistics of all the Karāmāt are given in the final table.

3. Discussion

Sheikh Safi-ad-din Ardabili's Karāmāt are chronologically divided into three categories, The Karāmāt before his birth, Karāmāt during his lifetime, and postmortem Karāmāt. In his scarcely occurred pre-birth Karāmāt, his appearance as the reviver of Sharia and Tariqa is heralded in different ways. Most Karāmāt of Sheikh Safi-ad-din, with a frequency of 574 honors, are related to his lifetime. Being informed of the unseen world and communication with it, taking possession of the living beings, and transforming the nature – each of which classified in different types – are among the most prominent categories of these unearthly powers assigned to him. Knowledge of the invisible world, which is a sign of his spiritual maturity, and communicating with the transcendental world are considered as the most numerous Karāmāt attributed to him. One of the most distinguished types of these Karāmāt is his command of people's internal thoughts and feelings. Another subcategory of this type of supernatural power is knowledge of the dreams of his followers which he interpreted. Being informed of the past, present and future incidents is also part of the Karāmāt of

knowledge of the invisible world. He had a strange power to inform his followers of their sins in order to teach them lessons. He was also simultaneously aware of some distant or nearby accidents. Another category of his Karamat was awareness of lost objects that needs an unearthly ability to locate them. A different sort of supernatural power in this category of Karāmāt was knowing whether the properties and food were ritually clean and legitimate.

One of the pivotal types of Karāmāt, during Sheikh Safi-ad-din Ardabili's lifetime, was communicating with the invisible world which was a sign of his connection with the transcendental world and confirms his highly spiritual position. Seeing the invisible world which often happens in the form of seeing the angles and the dead or communicating with the daemons, is a major type of this power. Another type of this power of communication with the invisible world is being able to hear the invisible caller which is assumed to indicate that the sheikh has reached to a paramount spiritual level and is connected to transcendental world. Summoning objects from the unseen world is another type of this kind of Keramat. Tay al-Arz (covering long distances in a twinkling of an eye) which is actually an expression of overcoming physical obstacles and the geographical determinism, is one of the different forms of the communication with the invisible world.

Having Command on living things was an important type of Karāmāt in Sheikh Safi-ad-din Ardabili's life. One of the significant sorts of this mystical power, which he is said to widely applied, was healing the sick. Saving people from danger and imprisonment was another facet of this supernatural power. In these types of narratives those who were imprisoned, tortured or caught in looting are saved by the sheikh. Among the other manifestations of possession in living things is the extraordinary attraction, guidance and education of disciples, which has also been narrated in the stories of other mystics. The subject of an important part of the sheikh's coercive Karāmāt is the punishment of enemies and deniers. Such Karāmāt, which are manifestations of the sheikh's wrath and zeal, sometimes ended in punishment and sometimes in disciplining and guiding the disciple.

One of the most important types of Karāmāt performed by Sheikh Safi is the mastery over nature and its elements, which in narratives has been ascribed to other mystics as well. In this type of power, the elements of nature and its laws are under the control of the

sheikh, and he comes to the aid of the disciples by overcoming the natural obstacles. One of the types of Karāmāt related to nature is the spiritual connection with animals. In these Karāmāt, domestic and wild animals carry out his intentions, under the spiritual will of the sheikh. The physical strength of the sheikhs is actually a form of mastery over nature and overcoming its obstacles. Such miracles about the strange physical strength of Sheikh Safi-ad-din have also been narrated. Part of Sheikh Safi-ad-din's Karāmāt is related to the time after his death. It is believed that at the time of his death, the sky darkens and cries were heard from unknown place, and during ghusl, he moves to help the person giving ghusl to him. His body turns towards the Qibla and his tomb shines.

4. Conclusion

Understanding Safi-ad-din Ardabili's life and works is important from two aspects. First, he is a follower of Sheikh Zahed Gilani who is one of the recognized Sheikhs having a special position in the Sufism dynasties. Second, Safi-ad-din is considered as the ancestor of the Safavid dynasty, and the kings and rulers of this dynasty have gained their spiritual legitimacy from his position, status, and authority. Although the description of Shaykh Safi-ad-din Ardabili's life and works are found in various sources, the most important source of knowledge about him is *Safwat al-Safa*, that is significant because it contains the Karāmāt related to him. This text, containing 718 items of Karāmāt about Sheikh Safi-ad-din Ardabili from before his birth to after his death, is a rare text from the viewpoint of the number and variety of the Sheikh's Karāmāt. Before his birth he has a few Karāmāt, but they are important in terms of adding a spiritual and unearthly aspect to his personality. Most of the Karāmāt are related to his life time. Knowledge of the invisible world, communication with the unseen, having command on souls and controlling animate and inanimate nature are the most remarkable types of special power each of which including various types ascribed to him during his life time. Some of the postmortem Karāmāt are also related to him. The author of *Safwat al-Safa* and the researchers of this study have tried to depict a holy image of Sheikh related to the unearthly world. The picture of Sheikh Safi-ad-din in *Safwat al-Safa* is the picture of a saint immersed

in light, aware of the invisible world and connected to it, whose hand is open to the world and human being without any restrictions.

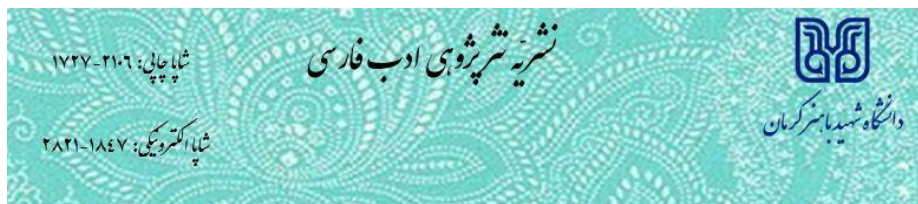
Keywords: Safwat al-Safa, Karāmāt, Contact with the invisible world, Taking possession.

References [In Persian]:

- Alam-Aray-e Shah Esmail* (2005). (A. Montazer-saheb, Edited.) 1st edition, Tehran: Elmi & Farhangi.
- Brown, E. (1958). *Literary History of Iran, from Sa'di to Jami*, (A. Hekmat, Trans.), 1st edition, Tehran: National Bank of Iran Printing House.
- Deylami, A. (1984). *Sirat-e Ebn Khafif Shirazi*, (R. Shirazi, Trans.), (Sh. Tari, Edited.), 1st edition, Tehran: Babak.
- Esmailpour, A. (1999). *The Myth of The Creation in Manichaeism*, 2nd Edition, Tehran: Karoon.
- Fasih Khafi, A.M. (2007). *Mojmal-e Fasihi*, (M. Naji Nasrabadi, Edited.), 2nd Vol., 1st edition, Tehran: Asatir.
- Ghoshayri, A.H. (2009). *Resaleh ye Ghoshayrieh*, (A. A. H. Ahmad Osmani, Trans.), (B. Foruzanfar, Edited.), 10th edition, Tehran: Elmi & Farhangi.
- Hoseini Qazvini, Y. (1935). *Lobb al-Tavarikh*, (J. Tehrani, Edited), 1st edition, Tehran: Khavar Institute.
- Hosieni Qomi, A. (2004). *Kholasat al-Tavarikh*, (E. Eshraqi, Edited.), 1st edition, Tehran: Tehran University.
- Ibn Bazaz, Tawakoli bin Ismail bin Haji. (1994). *Safwat al-Safa*, (Gh. Tabatabai Majd, Edited.). 1st edition, Tabriz: Masaheh Publishing.
- Ibn-Karbalai, H. H. (1965). *Ruzat-Al-Janat and Janat-Al-Janat*, Part 1, (J. Soltan-al-Qaraei Edited.) 1st edition, Tehran: Book Translation and Publishing Company.
- Ibn-Karbalai, H. H. (1965). *Rowzat-Al-Janat and Jannat-Al-Janat*, Part. 2, (J. Soltan al-Qaraei Edited.), 1st edition, Tehran: Book Translation and Publishing Company.
- Jamal-e Din Abu-Rouh Lotfollah ebn-e Sa'id (2007), *Halat va Maghamat-e Abu-Sa'id Abal Kheir's*, (M. Shafi'I Kadkani, Edited.), 6th edition, Tehran: Sokhan.
- Jami, N. A. (2003). *Nafahat al-Ons*, (M. Abedi, Edited.). Vol. 4, Tehran: Etela'at Publications.

- Jenabdi, M. (1999). *Rozat al-Safaviah*, (Gh. Tabatabayi Majd, Edited.), 1st edition, Tehran: Afshar Endowments Foundation.
- Kasravi, A. (1925). *Ancient Language of Azerbaigan*. 1st edition, Tehran: Soviet Union Printing House.
- Kasravi, A. (1976). *Karvand*, (Y. Zoka', Correc.), 1st edition, Tehran: Pocket books with Franklin Cooperation.
- Khandamir, Q. (2001). *Habib al-Siyar*, (M. Dabir Siaghi, Edited.), 4th edition, Tehran: Khayyam.
- Manaqib-e Owhad al-Ddin Kermani* (1968). (B. Foruzanfar, Edited.), 1st edition, Tehran: Book Translation and Publication Institute.
- Mohamad inb Monawar (2010). *Asrar al-Towhid fi al-Maghamat al-Sheikh Abi-Sa'id*, (M.R. Shafi'I Kadkani, Edited.), 9th edition, Tehran: Agah.
- Mortazavi. M. (2005). *The old Language of Azerbaijan*, 1st edition, Tehran: Afshar Endowment Foundation.
- Mostowfi, H. (1983). *Tarikh-e gozideh*, (A.H. Navayi, Edited.), 1st edition, Tehran: Amir Kabir.
- Movahed. S. (2012). "Safwat al-Safa", *Encyclopedia of Persian Language and Literature* (E. Sa'adat Supervision), Tehran: Persian Language and Literature Academy, Vol. 4, pp. 419-421.
- Movahed. S. (2002). *Sheikh Safi al-Ddin Ardabili the Noble Image of Sufism of Azarbayjani*, 1st edition, Tehran: Tarh-e Now.
- Pournamdaryan, T. (2005). "Mystic Literature", *Encyclopedia of Persian Language and Literature* (E. Sa'adat Supervision), Tehran: Persian Language and Literature Academy. Vol.1, pp. 291-303.
- Rouzbehan Khonji, F. (2003). *The History of Alam Aray-e Amini*, (M. Ashigh, Edited.), 1st edition, Tehran: Miras-e Maktoub.
- Riyahi, M. (2000). *Forty Speeches in Literature, History and Culture of Iran*. 1st edition, Tehran: Sokhan.
- Sobki, T. (1969). *Tabaqat al-Shafeiat al-Kobra*, (A. M. Alholw, M.M. Altannaji, Reseached), 1st edition, Cairo, Dar ai-Ehya' Al-Kotob Al-Arabia.
- Safa, Z. (2009). *The History of Literature in Iran*, 3rd vol. 14th edition, Thran: Ferdows.
- Safineh-ye Tabriz* (2002). (A. M. Tabrizi, Collect.), 1st edition, Tehran: University Publication Center.

- Sepahsalar, F. A. (2012). *Resalah dar Manaqib-e Khodavandgar*, (M. Movahed, S. Movahed, Edited.), 1st edition, Tehran: Karnameh Publications.
- Shafi'I Kadkani, M. R. (2004). "The Ideologic Role of The Substitute Copies", *Namehe-ye Baharestan*, Year 5, No. 1-2, pp.93-110.
- Shafi'I Kadkani, M. R. (2006). *Written on the Sea*, 2nd edition, Tehran: Sokhan.
- Shafi'I Kadkani, M. R. (2013). *Poetic Language in Sufiye-h Prose*, 4th edition, Tehran: Sokhan.
- Shafi'I Kadkani, M. R. (2014). *Stubborn Darvish*, 1st edition, Tehran Sokhan.
- Shirazi, A.B. (1990). *Takmalat al-Akhbar*, (A.H. Navayi, Edited.), 1st edition, Tehran: Ney Publication.
- Shiri, Gh. (2011). "Imaginary Karamats in Sufism", *Persian Language and Literature Quarterly*, No. 70, pp. 63-106
- Torkaman, E. (2003). *The History of Alam Aray-e Abbasi*, (I, Afshar), 1st edition, Tehran: Amirkabir.
- Valeh Esfahani Qazvini, M.Y. (1993). *Khold Barin*, (M. H. Mohaddes, Edited.) 1st edition, Tehran: Afshar Endowment Foundation.
- Widengren, G. (2011). *Mani and his Teachings*. (N. S. Esfahani, Trans.). 4th edition, Tehran: Markaz.
- Zarrinkoub, A. (2006). *Continuation of Research in Iranian Sufism*, 6th edition, Tehran Amir Kabir.

طبقه‌بندی و بررسی کرامات شیخ صفی‌الدین اردبیلی در *صفوة‌الصفای ابن بزّاز**

دکتر مریم کسائی^۱، دکتر حسن سلطانی کوهبنانی^۲

چکیده

صفوة‌الصفای نوشته ابن بزّاز، مهم‌ترین منبع شناخت احوال شیخ صفی‌الدین اردبیلی (م: ۷۳۵) است. این متن، از حیث اشمال بر کرامات منسوب به شیخ صفی‌الدین، حائز اهمیت بسیار است و با نقل ۷۱۸ کرامت، از منظر شمار و تنوع کرامات، جایگاه ویژه‌ای در میان مناقب‌نامه‌های تاریخ تصوف اسلامی دارد. مسأله اصلی این پژوهش که به روش توصیفی - تحلیلی انجام گرفته، بررسی و طبقه‌بندی کرامات شیخ صفی‌الدین به روایت ابن بزّاز است که از پیش از تولد تا پس از مرگ درباره او روایت شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که اطلاع از عالم غیب، ارتباط با غیب، تصرف در نفوس و تصرف در طبیعت، مهم‌ترین موضوعات و زمینه‌های کرامات شیخ صفی‌الدین است که خود زیرمجموعه‌های فراوانی را تشکیل می‌دهد: تولد باشکوه، اطلاع از خواب و واقعات مریدان، آگاهی از حوادث گذشته و آینده، آگاهی از اشیای مفقود، اطلاع از حلال یا حرام بودن مال و طعام، رؤیت عالم غیب، شنیدن ندای هاتف غیبی، احضار اشیا از غیب، طی‌الأرض، شفای بیماران، نجات اشخاص از خطر، جذب و هدایت خارق‌العاده مریدان، مکافات منکران، ارتباط

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۰۳/۱۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۵/۱۳ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۲/۰۵/۱۴

نشریه نشر پژوهی ادب فارسی، دوره ۲۶، شماره ۵۳، بهار و تابستان ۱۴۰۲، صص ۲۴۶-۲۱۵
DOI: 10.22103/JLL.2023.21653.3067

ناشر: دانشگاه شهید باهنر کرمان، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسنده‌گان

۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران. (نویسنده مسئول).

رایانامه: maryamkasaiy64@yahoo.com

۲. استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه ایلام، ایلام، ایران.

رایانامه: h.soltani@ilam.ac.ir

معنوی با حیوانات از جمله کرامات منسوب به اوست که نتیجه عظمت شیخ در نگاه مریدان و تلاش پیروان و جانشینانش برای ساختن چهره‌ای قدسی از اوست.

واژه‌های کلیدی: صفوة‌الصفاء، کرامات، ارتباط با غیب، تصرف در نفوس و طبیعت.

۱- مقدمه

نقل و روایت کرامات مشایخ، یکی از مهم‌ترین موضوعات آثار منثور صوفیه به ویژه مناقب‌نامه‌ها است که غالباً از دیدگاه مریدانه و با زبانی اغراق‌آمیز نقل شده‌اند (نک: پورنامداریان، ۱۳۸۴: ۲۹۵ - ۲۹۴). سیرت ابن‌خفیف، یکی از نمونه‌های کهن این گونه کتاب‌ها به حساب می‌آید که در آن، درباره زندگی و مناقب ابن‌خفیف بحث شده است (نک: دیلمی، ۱۳۶۳، مقدمه مصحح: ۴۴ - ۱۴). بخشی از میراث عرفانی ابوالحسن خرقانی، مناقب اوست (نک: شفیعی کدکنی، ۱۳۸۵: ۳۸۰ - ۳۶۶). مؤلف حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر نیز در بخشی از کتاب، به کرامات شیخ پرداخته است (نک: جمال‌الدین ابوروح، ۱۳۸۴: ۱۱۲ - ۸۵). بخشی از اسرارالتوحید نیز درباره کرامت است (نک: محمد بن منور، ۱۳۸۹، مقدمه مصحح: نود و شش - صد). مؤلف مناقب اوحدالدین کرمانی هم کرامات شیخ مذکور را بیان کرده است (مناقب اوحدالدین، ۱۳۴۷، مقدمه مصحح: ۵۵). بخش مهمی از خلاصه‌المقامات نیز درباره کرامات شیخ احمد جام است (نک: شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۲۵۸ - ۱۹۳). مناقب‌العارفین در احوال مولوی و جانشینان وی و فردوس‌المرشدیه در بیان احوال شیخ ابواسحق کازرونی هم در زمره چنین آثاری قرار دارد (پورنامداریان، ۱۳۸۴: ۲۹۵). بررسی، دسته‌بندی و تحلیل کرامات مناقب‌نامه‌ها بخش مهمی از محتوا و موضوعات آنها را روشن خواهد نمود و به شناخت بهتری از آثار منثور صوفیه منجر خواهد شد.

۱-۱- بیان مسئله

صفوة‌الصفاء نوشته ابن بزّاز اردبیلی، از جهت ثبت کرامات متنوع شیخ صفی‌الدین و نگاه میدانه مؤلف، یکی از مفصل‌ترین و مهم‌ترین مناقب‌نامه‌های تاریخ عرفان و تصوف به شمار می‌آید. موضوع پژوهش حاضر که به روش توصیفی - تحلیلی و با مطالعه دقیق متن مذکور انجام گرفته، بررسی، دسته‌بندی و تحلیل کرامات شیخ صفی‌الدین، در متن مذکور است. مسأله اصلی تحقیق، بررسی و طبقه‌بندی کرامات شیخ صفی بر اساس مفاهیم و مضامینی است که وجه غالب کرامات او را تشکیل می‌دهد. برخی کرامات، مربوط به پیش از تولد شیخ است. بخش اعظم کرامات نیز به روزگار حیات او تعلق دارد و بخشی اندکی نیز به روزگار پس از وفات وی اختصاص دارد. تولد باشکوه، اطلاع از خواب میدان، اطلاع از حوادث گذشته و آینده، آگاهی از اشیای گم شده، اطلاع از حلال یا حرام بودن مال و غذا، رؤیت عالم غیب، شنیدن ندای هاتف غیبی، احضار اشیا از غیب، طی الأَرْض، شفای بیماران، نجات افراد از مهلکه، هدایت میدان، مکافات منکران و ارتباط معنوی با حیوانات، مهم‌ترین کرامات مربوط به شیخ صفی‌الدین است که در پژوهش حاضر با ذکر آمار به آنها پرداخته شده و به اقتضای مجال مقاله، نمونه‌های مشابه نیز از متون متقدم ذکر شده است.

۲-۱- پیشینه پژوهش

تاکنون درباره زندگی و احوال شیخ صفی‌الدین اردبیلی پژوهش‌هایی صورت گرفته است: سید علی اصغر میرباقری فرد و علی صادقی حسن آبادی (۱۴۰۰)، در مقاله‌ای با عنوان «استحاله شخصیت عرفانی شیخ صفی‌الدین اردبیلی در نسخه‌های سه‌گانه صفوة‌الصفاء»، تحول سیمای شیخ را در نسخه‌های صفوة‌الصفاء، از دوران حیات او تا عصر صفوی نشان داده‌اند. شعله کوبین (۱۳۷۹)، در مقاله «رؤیاهای شیخ صفی‌الدین و تاریخ‌نویس‌های صفوی»، شش روایت از رؤیاهای شیخ صفی را در منابع تاریخی بررسی کرده و نگاه‌های

مختلف به این رؤیاهای را نشان داده است. محمود فتوحی رودم‌عجی و همکاران (۱۴۰۰)، در مقاله «بررسی فرایند نسب‌سازی شیخ صفی‌الدین اردبیلی از نسخه ابن‌بزاز تا دستکاری‌های طریقتی و سلطنتی و بازتاب آن در منابع صفوی»، با بررسی نسخه‌های *صفوة‌الصفاء*، سیادت شیخ صفی را در منابع عصر صفوی بررسی کرده‌اند. باقر صدری‌نیا و محمد ابراهیم پورنمین (۱۳۹۳)، در مقاله «دگرگونی گستره کرامات در مناقب‌نامه‌ها»، گستره کمی و کیفی تحول کرامات را در این نوع بررسی کرده و در بخشی از این تحقیق به کرامات *صفوة‌الصفاء* نیز اشاره کرده‌اند. محمد کریم یوسف جمالی و عباس پناهی (۱۳۸۷) در مقاله «روابط متقابل شیخ زاهد گیلانی و شیخ صفی‌الدین اردبیلی بر همدیگر»، به دلایل نزدیکی شیخ صفی به شیخ زاهد پرداخته‌اند. صمد موحد در کتاب *صفی‌الدین اردبیلی چهره اصیل تصوف آذربایجان*، به زندگی شیخ پرداخته و در بخشی از کتاب، چند کرامت از او نقل کرده است (نک: موحد ۱۳۸۱: ۳۳۰ - ۳۱۹). وی همچنین در مقاله «*صفوة‌الصفاء*» (۱۳۹۱)، این کتاب را معرفی کرده است. محرم رضایتی کیشه‌خاله (۱۳۹۱) در مقاله «*صفی‌الدین اردبیلی*»، به طور مختصر به زندگی و آثار شیخ پرداخته است. علی سالاری شادی (۱۳۸۶)، در مقاله «بازنگری در احوال و مناسبات شیخ صفی‌الدین اردبیلی»، زندگی و مناسبات شیخ صفی را با منابع قدرت و ثروت بررسی کرده است. با وجود آنچه ذکر شد، تاکنون تحقیق مستقلی درباره کرامات شیخ صفی‌الدین اردبیلی انجام نشده است.

۱-۳- ضرورت انجام پژوهش

تحلیل متن *صفوة‌الصفاء* از لحاظ کاربرد انواع و اقسام کرامات مربوط به شیخ صفی‌الدین اردبیلی، به شناخت بهتر متن مذکور و فهم دقیق‌تر نگاه مریدان و پیروان شیخ صفی‌الدین به جایگاه او، منجر می‌شود. کرامات شیخ صفی‌الدین در *صفوة‌الصفاء*، آفاق عالم غیب و شهادت را در برمی‌گیرد و نشان می‌دهد چگونه مریدان با نقل کرامات گوناگون، جایگاه معنوی شیخ را تثبیت کرده و زمینه تسلط معنوی او را بر عموم مریدان و آیندگان فراهم آورده‌اند. این پژوهش، در پی پاسخ به این سؤال است که در مهم‌ترین منقبت‌نامه شیخ

صفی‌الدین اردبیلی، چند کرامت به وی نسبت داده شده و این کرامات پر شمار در چند دسته و زمینه کلی، قابل طرح و بررسی است. نسبت کرامات با ادوار زندگی شیخ چگونه است و چگونه جانشینان و منقبت‌نویسان با نقل این کرامات، چهره‌ای قدسی و ماورائی از او ترسیم کرده‌اند.

۲- بحث و بررسی

پیش از ورود به مبحث کرامات صفی‌الدین اردبیلی، در نهایت ایجاز به شرح احوال او و معرفی *صفوة‌الصفاء* پرداخته می‌شود.

۲-۱- شیخ صفی‌الدین اردبیلی

شرح احوال و سوانح زندگی شیخ صفی‌الدین اردبیلی (م: ۷۳۵ق.)، در منابع مختلفی آمده است اما *صفوة‌الصفاء* نوشته ابن‌بزاز اردبیلی، مهم‌ترین منبع شناخت احوال اوست. او در سال ۶۵۰ق. در روستای کلخوران اردبیل به دنیا آمد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳، مقدمه مصحح: ۳). پدرش امین‌الدین جبرئیل، کشاورزی متشرع بود (نک: ابن‌بزاز اردبیلی: ۷۶-۷۵). در شش سالگی پدر خود را از دست داد (عبدی‌بیگ شیرازی، ۱۳۶۹: ۱۲). او را «به مکتب و دبیرستان فرستادند و به ادب و آداب موعود و مؤدب شد، فرض و سنن و قرآن بیاموخت و از اشعار و نکات و لطایف حظی تمام یافت و از لغات عربی و ترکی و مغولی و پارسی حظی وافر یافت»^۱ (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۲). بنا به گفته ابن‌بزاز، از کودکی طهارت جسم و جان وی آشکار بود و اموری از عالم غیب بر او ظاهر می‌شد (نک: ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۴-۸۱). یکی از عادت‌های او زیارت مزار مشایخ بود (نک: ابن‌بزاز اردبیلی: ۹۴-۸۷؛ ترکمان، ۱۳۸۲: ۱۲). ظاهراً به بهانه دیدار برادرش صلاح‌الدین رشید، اما در اصل با هدف دیدار نجیب‌الدین بزغش شیرازی^۲ و توبه بر دست او، از مادرش اجازه گرفت تا به شیراز سفر کند (نک: ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۶-۹۴). چون به شیراز رسید

«مدتی بود که شیخ نجیب‌الدین بزغوش... کأس منیة چشیده بود» (نک: ابن‌بزاز اردبیلی: ۹۷؛ ترکمان، ۱۳۸۲: ۱۲؛ عبدی‌بیگ شیرازی، ۱۳۶۹: ۱۳). مدتی در خانقاه ابن‌خفیف مسکن گزید (نک: واله قزوینی اصفهانی، ۱۳۷۲: ۲۶؛ حسینی قمی، ۱۳۸۳: ۱۳) و به دیدار چند تن از عالمان از جمله سعدی رفت، اما هم‌نشینی سعدی پسند خاطرش نشد (نک: ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۴ - ۱۰۲). به دیدار شیخ امیرعبدالله رفت و او شیخ صفی را به طلب شیخ زاهد گیلانی راهنمایی کرد (ابن‌بزاز اردبیلی: ۱۰۵). به اردبیل برگشت و چهار سال در ریاضت و عبادت گذراند و سپس به تفصیلی که در *صفوة‌الصفاء* آمده، به خدمت شیخ زاهد رسید (نک: ابن‌بزاز اردبیلی: ۱۱۵ - ۱۰۸). در گیلان، مورد توجه خاص شیخ زاهد واقع شد و تحت نظر او ریاضات سخت کشید تا اینکه شیخ زاهد دختر خود، فاطمه را به عقد وی درآورد و او را به جانشینی خود گماشت (نک: خواندمیر، ۱۳۸۰: ۴ / ۴۱۵؛ ابن‌کربلایی، ۱۳۴۴: ۱ / ۲۴۶ - ۲۴۲). سال ۷۰۰ که شیخ زاهد چشم از جهان فرو بست، آوازه شیخ صفی و کرامات وی همه جا پیچیده بود (عبدی‌بیگ شیرازی، ۱۳۶۹: ۴۱۸). خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی وزیر معروف عصر ایلخانان، با وی مکاتبه می‌کرد و کمک‌های ویژه به خانقاه او می‌فرستاد (نک: ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳، مقدمه مصحح: ۱۱ - ۷). سلطان محمد اولجایتو، سلطان محمد خدابنده و غیاث‌الدین محمد فرزند رشیدالدین فضل‌الله نیز با او معاشرت داشتند (نک: روزبهان خنجی، ۱۳۸۲: ۲۵۸ - ۲۵۷؛ زرین‌کوب، ۱۳۸۵: ۶۳؛ ابن‌کربلایی، ۱۳۴۹: ۲ / ۲۸۸؛ جنابدی، ۱۳۷۸: ۶۴) و جایگاه معنوی او پناهگاه مردم در برابر ظلم مغولان بود (نک: حمدالله مستوفی، ۱۳۶۲: ۶۷۵؛ حسینی قزوینی، ۱۳۱۴: ۲۳۶). شیخ روز دوشنبه، دوازدهم محرم ۷۳۵ق. چشم از جهان فرو بست (جنابدی، ۱۳۷۸: ۸۰) و فرزندش صدرالدین حسن جانشین وی شد.

هرچند در بعضی از منابع عصر صفوی، شیخ صفی‌الدین سید و شیعه معرفی شده و نسب او به امام موسی کاظم (ع) رسیده^۳، اما بعضی این دو نسبت را نپذیرفته‌اند (کسروی، ۱۳۵۵: ۵۵ - ۸۴). کسروی معتقد است در عصر شاه طهماسب فردی به نام میرابوالفتح، *صفوة‌الصفاء* را تحریف کرده و برای شیخ نسب نادرستی ساخته است (نک: کسروی، ۱۳۵۵: ۶۵ - ۶۳؛

نیز نک: براون ۱۳۲۷، حاشیه مترجم: ۵۴۳). شفیعی کدکنی این کار را مصداق دستبرد ایدئولوژیک در متون دانسته است (نک: شفیعی کدکنی، ۱۳۸۳: ۱۰۰ - ۹۸). طباطبایی مجد، دستبرد در *صفوة الصفا* را پیش از زمان ابوالفتح ذکر کرده و تصرّف در دست‌نویس‌ها را از نوع اختلافات معمول نسخه‌های خطی دانسته است (نک: ابن بزّاز اردبیلی، ۱۳۷۳، مقدمه مصحح: ۲۵ - ۲۰).

۲-۲- صفوة الصفا

صفوة الصفا مهم‌ترین اثر درباره زندگی، حالات، مقامات و کرامات شیخ صفی‌الدین اردبیلی است. مؤلف این متن مفصل، توکلی بن اسماعیل بن حاجی، مشهور به ابن بزّاز از مریدان شیخ صدرالدین حسن، فرزند شیخ صفی‌الدین است. نام اصلی کتاب *المواهب السنیة فی المناقب الصفویة* است (ابن بزّاز اردبیلی: ۴۹). کتاب به خواست صدرالدین حسن نوشته شده و بخش مهمی از مطالب آن، روایات اوست (ابن بزّاز اردبیلی: ۴۸). ابن بزّاز این اثر را به تدریج نوشته و نگارش آن را در سال ۷۵۹ق. به پایان رسانیده است (نک: موحد، ۱۳۹۱: ۴۱۹؛ صفا، ۱۳۸۸: ۱۲۹۳/۳). *صفوة الصفا*، گذشته از ارائه اطلاعات مهمی درباره زندگی و احوال روحانی شیخ صفی‌الدین، از جهت در برداشتن نکات تاریخی، اجتماعی و زبانی نیز متن بسیار مهمی است. این کتاب، یک مقدمه و دوازده باب دارد که هر باب به چند فصل تقسیم شده است. باب اول، به زندگی و سفرهای شیخ صفی‌الدین اختصاص یافته و باب چهارم درباره کلمات و تحقیقات شیخ است. موضوع باب ششم، سماع است. باب هشتم نیز در سیره شیخ و اخلاق و فضایل اوست. باب نهم، درباره بیماری و وفات شیخ است و باب‌های یازده و دوازده به بیان عظمت شیخ و احوال جانشینان او اختصاص دارد. پنج باب کتاب، درباره کرامات و مناقب شیخ صفی‌الدین است. باب دوم و سوم، به بیان کرامات شیخ که در دریاها و کوه‌ها و سایر ممالک واقع شده اختصاص دارد. باب پنجم، درباره کرامات شیخ در ارتباط با اجنه است. موضوع باب هفتم بیان کرامات متنوع

شیخ است و سرانجام باب دهم درباره کراماتی است که بعد از وفات شیخ به وقوع پیوسته است (نک: ابن بزّاز اردبیلی، ۱۳۷۳، ۵۳ - ۵۰؛ موحد ۱۳۹۱: ۴۲۰ - ۴۱۹). بدین ترتیب بخش بسیار بزرگی از این اثر مفصل به بیان کرامات شیخ صفی‌الدین اختصاص دارد.

به سبب گستره مصادیق و تنوع کرامات در متون عرفانی، ارائه تعریف جامع و مانعی از کرامت با دشواری‌های فراوانی همراه است. با این حال می‌توان این تعریف را پذیرفت: «کرامت، فعل خارق‌عادت است که در زمان تکلیف و به اختیار و دعا یا بدون هیچ‌تعمد و اختیاری در برخی اوقات به ظهور می‌رسد و نشان‌دهنده تخصیص و تفضیل صاحب آن در درگاه حق است» (شیری، ۱۳۹۰: ۶۴). ستون فقرات تصوف، اصل و مسأله ولایت است و کرامت از ولایت غیرقابل تفکیک است. هر صوفی کمابیش با کرامت سر و کار دارد (نک: محمد بن منور، ۱۳۸۹، مقدمه مصحح: نود و شش). از اولین دوره‌های تصوف، کرامت و حدود اختیارات ولی، برای تصرف در نفوس و در طبیعت مطرح بوده است (محمد بن منور، ۱۳۸۹، مقدمه مصحح: نود و هفت). اگر عرفان، نگاه هنری و جمال-شناسانه نسبت به الاهیات و دین تلقی شود (نک: شفیعی کدکنی، ۱۳۹۲: ۳۸)، آنگاه مسأله صدق و کذب کرامات که گزاره‌هایی ظاهراً خبری اما از خانواده گزاره‌های انشایی هستند، به گونه‌ای دیگر خواهد بود (نک: شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۸۷). چنین گزاره‌هایی چیزی را اثبات نمی‌کنند، بلکه تنها در بعضی موارد، برخی از افراد را اقناع می‌کنند. با این حال «مسأله نوع کرامت‌های مشایخ قابل طبقه‌بندی است و از دیدگاه‌های مختلف قابل بررسی» (شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۸۷).

۲-۳- کرامات شیخ صفی‌الدین اردبیلی

از نظر زمانی، کرامات شیخ صفی را می‌توان در سه دسته کرامات پیش از تولد، زمان حیات و پس از مرگ تقسیم کرد. کرامات زمان حیات او شامل چهار نوع عمده است که خود شانزده قسم را در بر می‌گیرد (نک: جدول پایانی).

۲-۳-۱- کرامات پیش از تولد

نقل کرامات پیش از تولد، حاکی از تلاش مریدان و جانشینان شیخ برای تأکید بر جنبه قدسی شیخ صفی‌الدین و اثبات برگزیده بودن اوست. هفت کرامت در این زمینه از وی روایت شده که در قیاس با کرامات زمان زندگی و پس از مرگ بسیار اندک است. در این حکایت‌ها، تولد شیخ به صورت‌های مختلف، به عنوان احیاکننده شریعت و طریقت، بشارت داده می‌شود؛ رسول اکرم (ص)، به خواب سید جلال‌الدین ختنی می‌آید و ظهور شیخ را مژده می‌دهد و برای او دعا می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۵۹). در حکایتی، جلال‌الدین مولوی ظهور شیخ را نوید می‌دهد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۲ - ۶۱). از قول آخی فرج زنگانی، باله^۴ حسن بنیسی و خواجه محمد نیز چنین اخباری روایت می‌شود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۷ - ۶۴). از مادر شیخ نقل می‌شود که در تولد او طلوع آفتاب را در کنار خود دیده یا زمزمه شیخ را پیش از تولد شنیده است (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۸ - ۷۷).

۲-۳-۲ کرامات زمان حیات

بیشترین تعداد کرامات شیخ صفی‌الدین، با بسامد ۵۷۴ کرامت، مربوط به زما ت حیات اوست. اطلاع از عالم غیب و ارتباط با آن، تصرف در نفوس و تصرف در طبیعت، مهم‌ترین انواع این کرامات است که هر یک اقسام مختلفی در بر دارد.

۲-۳-۲-۱ اطلاع از غیب

اطلاع از غیب، نشان دهنده کمال معنوی شیخ، ارتباطش با عالم ماوراء و داشتن تأیید از عالم دیگر است که با بسامد ۲۵۵ مورد، از پرشمارترین انواع کرامات شیخ صفی‌الدین به شمار می‌آید. یکی از مهم‌ترین اقسام این کرامت‌ها، اشراف بر باطن افراد است که از دسته کرامات رایج در تصوف بوده است (نک: محمد بن منور، ۱۳۸۹، مقدمه مصحح: نود و نه؛ سپهسالار، ۱۳۹۱: ۴۳ - ۲۰۳). ۱۲۶ کرامت با این مضمون از شیخ صفی‌الدین نقل شده است؛ مولانا اسماعیل او را در لباسی گرانبها می‌بیند و با خود می‌اندیشد که وضع او مناسب شاهان است نه درویشان (نک: ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۵۸). شیخ به فراست می‌فهمد و

می‌گوید این وضع معشوقانه است نه شاهانه (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۵۸). جایی دیگر مولانا تاج‌الدین که تا آن زمان شیخ را ندیده، برای امتحان وی، با لباس مبدل نزد او می‌رود. شیخ به فراست مقصود او را می‌فهمد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۶۳). در حکایتی دیگر، فرخ‌قوال در دل از عبادت طولانی شیخ تعجب می‌کند. شیخ ضمیر او را می‌فهمد و آنچه در دل داشته به او می‌گوید (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۶۵). جایی دیگر، فردی به نام دولت‌شاه آرزو می‌کند که وقتی شیخ کفش نو پوشید، کفش کهنه را به عنوان تبرک به او بدهد. شیخ بر ضمیرش اشراف دارد و کفش کهنه را به او می‌بخشد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۶۷ - ۶۶۶). در حکایتی دیگر، گروهی با خود قرار می‌گذارند که به نیت دریافت انار، نان و شانه‌ای نزد شیخ بروند. شیخ بدون اینکه آنها حرفی زده باشند مقصودشان را درک می‌کند و حاجتشان را برآورده می‌سازد (نک: ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۶۹ - ۶۶۸). برای موارد بیشتر ر.ک: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۵۸، ۶۶۱، ۶۶۳، ۶۶۶، ۶۶۸، ۶۷۱).

یکی از زیرمجموعه‌های مهم اطلاع بر غیب، اطلاع از خواب و واقعات مریدان است که در این موارد شیخ خواب یا واقعه و تعبیر و تفسیر آن را به آنان یادآور می‌شود. بیست و یک کرامت در این زمینه از وی روایت شده است. شیخ عبدالملک، به خواب متولی مزار خود می‌آید و از او می‌خواهد از شیخ صفی‌پذیرایی کند و شیخ صفی، روز بعد این خواب را عیناً برای متولی بازگو می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۴۵ - ۱۴۴). امیرعلی سفره‌چی به خواب می‌بیند که یکی از جانشینان شیخ زاهد، کیسه‌ای زر به دست شیخ صفی داده است. شیخ دیدن این رؤیا را به او یادآور می‌شود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۵۳). بهاء‌الدین صابون‌فروش، مدتی در سلوک سست می‌شود. در واقعه کسانی را می‌بیند که درختان می‌برند و می‌سوزانند. شیخ عین واقعه و تعبیر آن را به وی گوشزد می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۹۳). برای موارد بیشتر بنگرید به: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۲۵۴، ۲۷۴، ۶۶۰، ۶۷۲، ۶۹۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۳۰).

یکی از دسته‌های مهم کرامات شیخ صفی‌الدین در حوزه اطلاع بر غیب، آگاهی از حوادث گذشته، حال و آینده است. او با قدرتی خارق‌العاده، برای عبرت مریدان از بعضی

معصیت‌های آنان خبر می‌دهد. همچنین از بعضی وقایع دور و نزدیک، همزمان با وقوع آنها آگاه است. در این زمینه هشتاد و نه کرامت از وی روایت شده است؛ طالب علمی از منکران، قصد توبه می‌کند. در گردنه سنجید، می‌اندیشد که اگر اجل مهلت ندهد به خدمت شیخ برسد و بر دست او توبه کند، عاقبت وخیم خواهد داشت. ناچار سوسنی صحرائی بر دست می‌گیرد و به نیت دست شیخ، بر آن سوسن توبه می‌کند. چون به حضور شیخ می‌رسد، این حادثه را به او بازمی‌گوید (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۷۱-۶۷۰). در زنجان، صالح مغربی نعلین خود را به ابراهیم علف می‌دهد تا به عنوان تبرک به شیخ برساند. ابراهیم در اردبیل به حضور شیخ می‌رود و پیش از آنکه سخنی بگوید، شیخ از مضمون این واقعه خبر می‌دهد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۰۹). در حکایتی دیگر، ساران کلخورانی مشغول حفر خندقی است. سواری می‌آید و بند کیسه او باز می‌شود و درم‌هایش بر خاک می‌ریزد. ساران به کمکش می‌رود و در حین کمک، بخشی از سکه‌ها را زیر خاک پنهان می‌کند. شیخ بعداً این عمل را به وی باز می‌گوید و او را سرزنش می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۱۳). همچنین نک: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۷۲، ۶۷۶، ۶۸۳، ۶۸۵، ۷۰۰، ۷۰۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۲۴، ۸۵۸).

قسم دیگری از این نوع کرامات، آگاهی از اشیای مفقود است که مستلزم داشتن نیرویی ماورائی برای یافتن جای اشیا است. از این قسم، هفت کرامت از شیخ صفی‌الدین روایت شده است؛ دزدان، بار فردی به نام امین‌الدین را سرقت می‌کنند و او با مدد از شیخ جای آن را باز می‌یابد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۱۷). کفش مریدی به سرقت می‌رود و مرید بر پیدا کردن آن اصرار دارد. شیخ از اصرار او به تنگ می‌آید و به فردی می‌گوید: «دو دینار زر ببر و کسی بر سردر دروازه‌ای نشسته است و جامه‌ای چنین پوشیده. آن دو دینار به وی ده و بگو کفش باز ده. بستان و بازپس آر تا از این شخص برهیم» (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۴۱). آن شخص می‌رود و مطابق گفته شیخ عمل می‌کند. همچنین است کمک شیخ در یافتن گندم به سرقت رفته (نک: ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۵۳)، اشراف بر

دزد کفش‌های خانقاه (نک: ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۵۷) و نشان دادن جای گاو‌میش گمشده فردی به روایت ابراهیم ادیب کلخورانی (نک: ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۶۷).

دیگر زمینه کرامات شیخ صفی در حوزه اطلاع بر غیب، آگاهی از پاکی مال و طعام است. نظیر چنین کراماتی از ابوالحسن خرقانی هم روایت شده است (نک: شفیعی کدکنی، ۱۳۸۵: ۳۷۹). در این زمینه دوازده کرامت از شیخ صفی‌الدین در دست است. مطابق چنین حکایاتی، شیخ بر سابقه به دست آوردن خوراک، پوشاک و اموال اشراف دارد و با نظر غیب‌بین، حلال را از حرام و پاک را از ناپاک تشخیص می‌دهد؛ از پیشینه مشکوک لباس یحیی گرمودی، آگاه است و به او می‌گوید حلال بیوش و حلال بخور (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۵۴-۸۵۳). بر طبق روایتی، شیخ جایی پشت به دیوار نشسته بود. به ناگاه پشت از دیوار برمی‌گیرد. وقتی برای یافتن دلیل بیرون می‌روند، می‌بینند در سوی دیگر، زنی به دیوار تکیه داده است (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۶۶). در روایتی، شیخ مهمان کریم اقمیونی است. دو نوع قند در خانه دارد یکی حلال و دیگر حرام. از قند حرام شربتی می‌سازد و نزد شیخ می‌آورد. شیخ به شربت دست نمی‌برد و گربه‌ای شربت را می‌ریزد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۰۱). برای مطالعه موارد بیشتر ر.ک: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۵۹۸، ۵۹۹، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴).

۲-۲-۳-۲-۲ ارتباط با غیب

ارتباط با غیب، نشانه پیوند شیخ با عالم ماوراء و به منزله تأیید جایگاه معنوی اوست. از میان کرامات شیخ صفی‌الدین، هشتاد و پنج کرامت در این موضوع روایت شده است. این دسته از کرامات خود دارای اقسامی است. یکی از این اقسام، رؤیت عالم غیب است که نظیر آن درباره شیخ احمد جام و مولوی نیز آمده است (نک: شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۲۱۱؛ سپهسالار، ۱۳۹۱: ۱۹۴). از میان کراماتی که با موضوع ارتباط با عالم غیب از شیخ صفی روایت شده، پنجاه و سه کرامت در حوزه رؤیت عالم غیب قرار دارد که غالباً به صورت دیدن ملائکه، اموات و ارتباط با آنچه رخ می‌دهد؛ در ابتدای حال «چون نظر کردی فرشتگان را می‌دیدى در هوا به صورت مرغان بس عجیب و غریب آراسته» (ابن‌بزاز

اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۵). در حکایتی دیگر شیخ، غیب عالم را از طریق ستونی از نور^۵ به پدر جوان بیماری که در بستر مرگ افتاده، نشان می‌دهد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۰۴). فرشته‌ای مقرب به دیدار شیخ می‌آید. او به سلامش پاسخ می‌دهد اما دیگران فرشته را نمی‌بینند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۷۹). شیخ به مزار مجدالدین کاکلی اردبیلی، هم‌درس عطار نیشابوری، می‌رود و با قبر گفتگو می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۷۱). پدر پیره اسحق شیرگیرانی در فاصله دور، از دنیا می‌رود. شیخ همان لحظه اطرافیان را به نماز بر وی دعوت می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۶۵). جایی جنیان در خدمت شیخ هستند به گونه‌ای که اطرافیان مجال ورود به حضور شیخ ندارند و چون از وی می‌پرسند که اینان چه کسی هستند می‌گوید برادران شما از جنیان هستند که از ما توقع خدمت و ملازمت دارند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۵۹۸). در روایتی، کلوی نفط‌فروش در باغ، بر سنگی کلنگ می‌زند. دستش از کار باز می‌ماند. صبح فردا، نزد شیخ می‌رود. شیخ به او می‌گوید: کاری نیک انجام دادی که کلنگ بر آن سنگ نزدی زیرا آنجا مقام صلحای جن است (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۰۵). برای مشاهده موارد بیشتر بنگرید به: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۶۰، ۷۶۲، ۷۶۴، ۷۶۷، ۷۶۹).

یکی از صورت‌های ارتباط با عالم غیب که نظیر آن در احوال برخی از مشایخ دیگر هم روایت شده (نک: قشیری، ۱۳۸۸: ۶۵۲)، شنیدن ندای هاتف غیبی است. چنین کراماتی حاکی از اتصال شیخ با عالم ماوراء است. از این قسم، هفت کرامت درباره شیخ صفی گزارش شده است؛ شیخ از مردم ملول می‌شود و به روستایی در اطراف اردبیل می‌رود. گروهی از ترکان را می‌بیند که چندین نفر را به اسارت گرفته‌اند. هاتفی ندا می‌دهد که نباید از خلق کناره گرفت. شیخ پادرمیانی می‌کند و آن جماعت را نجات می‌دهد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۶۵). در بغداد جمعیت عظیمی به استقبال شیخ می‌آیند. شیخ از آنجا می‌رود و به جایی می‌رسد که او را نمی‌شناسند و یافتن مکانی مناسب برایش دشوار می‌شود. عاقبت جایی به چهار دینار کرایه می‌کند. ناگاه از غیب، هاتفی این دگرگونی احوال را به او یادآور می‌شود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۶۶). در حکایتی دیگر، ملک حسن شیرزادان

از دنیا می‌رود. او را در خواب معذّب می‌بینند. شیخ برایش دعا می‌کند. پس از آن، او را در آسایش می‌بینند. شیخ می‌گوید که از خداوند برایش طلب آمرزش کردم و ندا آمد که وی را به تو بخشیدم (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۶۷). مجال دیدار شیخ برای مریدی فراهم نمی‌شود. شیخ کسی را به طلبش می‌فرستد که خداوند خطاب فرمود چرا راه بر بندگان ما می‌بندید. از این پس نباید کسی بی‌حاجت باز گردد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۶۸).

یکی از زمینه‌های مهم ارتباط با غیب، احضار اشیا از غیب است که کراماتی از این دست درباره بعضی از عرفای دیگر هم ذکر شده است (نک: قشیری، ۱۳۸۸: ۶۵۵ و ۶۶۴). دوازده کرامت در این زمینه از شیخ صفی‌الدین روایت شده است؛ در سفر شیخ به سلطانیه، گروهی از قلندران می‌آیند و درخواست بخشش می‌کنند. شیخ دست در زیر خاربنی می‌برد و کیسه‌ای حاوی صد دینار بیرون می‌آورد و به آنها می‌دهد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۳۷). نظام زرگر اردبیلی و همراهانش، در سفر از گرسنگی درمانده می‌شوند. از شیخ همت می‌طلبند. نان تنک و حلوا از غیب حاضر می‌شود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۷۹). شیخ در مجلسی بر یک دست خریزه و بر دستی دیگر آتش حاضر می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۹۲). برای موارد بیشتر ر.ک: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۹۶، ۸۰۱، ۸۱۰، ۸۱۹).

از شکل‌های مهم ارتباط با عالم غیب، طی‌الأرض است که از جمله کرامات رایج در میان متصوفه بوده است (نک: سپهسالار، ۱۳۹۱: ۱۹۹؛ سُبکی، ۱۹۶۴: ۳۳۹). طی‌الأرض، غلبه بر موانع فیزیکی و جبر جغرافیا است. در این زمینه، سیزده کرامت از شیخ صفی‌الدین روایت شده است؛ شیخ زاهد در گیلان آرزوی دیدار صفی‌الدین دارد. شیخ صفی فوراً ظاهر می‌شود. شیخ زاهد از او می‌پرسد کجا بودی؟ می‌گوید در کلخوران اردبیل گل می‌چیدم. چون شیخ به لطف یاد فرمود، اینجا آمدم (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۳۵). شمس‌الدین محمد شروانی در سفر مکه، فردی را می‌بیند و از زادگاه وی می‌پرسد. می‌گوید: در جایی ساکنم که از مکه تا آنجا شش ماه راه است. می‌پرسد که از آن دیار بعید، چگونه مرید شیخ گشته است. می‌گوید شیخ در شهر ما زاویه‌ای باشکوه و مریدان انبوه دارد. هر

روز به آنجا می‌آید و با مردم نماز می‌خواند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۷۵). نظیر چنین واقعه‌ای از زبان گروهی از صوفیان ساکن چین نیز روایت می‌شود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۷۶). برای مشاهده موارد بیشتر نک: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۷، ۸۰۸).

۲-۳-۲- تصرف در نفوس

تصرف در نفوس که خود اقسامی دارد، یکی از زمینه‌های مهم کرامات شیخ صفی‌الدین است. ۱۶۵ کرامت در این حوزه از وی روایت شده است. یکی از مهم‌ترین اقسام این کرامات شفای بیماران است که جزو کرامات شایع مشایخ به شمار می‌آید (نک: سُبکی، ۱۹۶۴: ۳۴۰؛ سپهسالار، ۱۳۹۱: ۲۲۱ - ۲۲۰؛ شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۲۰۵، ۲۳۲). بیست و سه کرامت در این زمینه از شیخ صفی‌الدین روایت شده است؛ شیخ بر سر جوان نابینایی به نام دلگشا، دست می‌کشد و او شفا می‌یابد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۳۲). رستم باغبان را که صورتش بر اثر جذام ضایع شده بود، شفا می‌دهد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۳۳). هم‌ام-بیگ اردبیلی را که سه ماه در بستر افتاده و طاقت رفتن ندارد، شفا می‌دهد و او منازل دور را طی می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۳۷). به خواب مولانا عزالدین یوسف می‌آید و فرزندش را که به عارضه دماغ مبتلا شده، با تراشیدن موی سر شفا می‌دهد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۴۰). برای موارد بیشتر ر.ک: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۷۱، ۵۵، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۵، ۳۴۰، ۳۵۴).

نجات اشخاص از حبس، زجر و خطر از دیگر جلوه‌های تصرف در نفوس است. نظیر این قسم از کرامات درباره مولوی نیز نقل شده است (نک: سپهسالار، ۱۳۹۱: ۲۰۸). در چنین حکایاتی کسانی که گرفتار حبس، زجر و غارت شده‌اند توسط شیخ نجات می‌یابند. نوزده کرامت از این گونه از شیخ صفی‌الدین روایت شده است؛ گروهی از ترکان در پی قتل تاجری به نام اسماعیل همدانی بودند. او از شیخ کمک می‌خواهد و شیخ همت معنوی خود را بدرقه راهش می‌کند. دشمنان در خانه‌ای او را محاصره می‌کنند و به درون می‌آیند. همت شیخ مانع می‌شود که او را ببینند و از مرگ حتمی نجات می‌یابد (ابن‌بزاز اردبیلی،

۱۳۷۳: ۳۱۹-۳۱۸). خبر یورش شاه اوزبیک و آمدن سپاه انبوه او تا رود کر، شایع می‌شود و مردم به شدت به هراس می‌افتند. شیخ به خواب اوزبیک می‌آید و بر سرش طپانچه می‌کوبد و شرّ او را دفع می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۳۹). محمد بن اسماعیل هم‌شهره‌ای در هندوستان دچار زخمی شدید می‌شود و زمین‌گیر می‌گردد. از روح شیخ مدد می‌خواهد. شیخ به صورت پیری سبزپوش به خواب وی می‌آید و گردی زرد و سفید بر دست او می‌گذارد. از آن می‌خورد و نجات پیدا می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۲۰). برای نمونه‌های دیگر بنگرید به: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۳۴، ۳۹۶).

از دیگر نمودهای تصرف در نفوس، جذب، هدایت و پرورش خارق‌العادهٔ مریدان است که در احوال عارفان دیگر هم نقل شده است (نک: سُبکی، ۱۹۶۴: ۳۴۰؛ شفیع کدکنی، ۱۳۹۳: ۲۰۰). بیست و سه کرامت از این قسم از شیخ صفی روایت شده است؛ طالب علمی به نام یوسف، به زاویهٔ شیخ وارد می‌شود. انبوه جمعیت امکان شنیدن سخن را از او می‌گیرد. در صف آخر، شیخ را مقابل خود می‌بیند که با صدای رسا با وی صحبت می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۶۲). پیره عزالدین دچار حجاب می‌شود. از شیخ کمک می‌خواهد. شیخ دلیل حجاب را نظر عزالدین به امردی می‌داند و حجاب معنوی را از وی رفع می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۴۸). حسام‌الدین تیرآبادی، با صاحب‌جمالی نظر دارد. در خواب شیخ را می‌بیند که با اصحاب، تابوتی در دست دارند. در تابوت می‌نگرد. جسد کرم‌زدهٔ معشوق را در آن می‌بیند و سودای فاسد از دلش بیرون می‌رود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۴۹). برای موارد بیشتر بنگرید به: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۰۱، ۸۰۳، ۸۰۶، ۸۲۷، ۸۳۹، ۸۴۲، ۸۷۴).

موضوع بخش مهمی از کرامات قهرآمیز شیخ، مکافات دشمنان و منکران است. این قسم از کرامات در احوال مشایخ دیگر از جمله مولوی نیز روایت شده است (نک: سپهسالار، ۱۳۹۱: ۲۲۲). چنین کراماتی از شیخ صفی که نمود قهر و غیرت اوست، گاه به مجازات و گاه به تأدیب و هدایت مرید، ختم می‌شوند. در این خصوص، از وی ۱۰۰ کرامت روایت شده است؛ فردی به نام سرخه عوض را که بدون عذر به فریضهٔ جمعه

نرفته بود، نفرین می کند تا آواره شود. او که از اردبیل بیرون نرفته بود، آواره ختا و ختن شد و هرگز بازنگشت (ابن بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۶۴). در نزاع ارضی اردمسن و اندراب از روستاهای اردبیل، دروغگویی به نام سخی را نفرین می کند. او دچار جذام می شود و در آن درد می میرد (ابن بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۷۷-۳۷۶). سران نیی، روستایی از توابع خلخال، به نفرین او دچار مرگ و آوارگی می شوند (ابن بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۷۷). قاضی رضی خلخال را که بر دست او توبه کرده و باز رباخواره و شرابخواره شده است، نفرین می کند و او به وضعی ناگوار می میرد (ابن بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۷۹). قاضی بهاءالدین را نفرین می کند و او به نفرین شیخ از بین می رود (ابن بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۸۸). همچنین رجوع شود به: (ابن بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۵۶، ۳۵۹، ۳۶۱، ۳۶۵، ۳۷۳، ۳۷۵، ۳۸۶ و...).

۲-۳-۴- تصرف در طبیعت بی جان و طبیعت زنده

یکی از مهم ترین زمینه های کرامات منقول از شیخ صفی، تسلط بر طبیعت و عناصر آن است که در متون دیگر نیز به صورت های مختلف از جمله تبدیل عناصر طبیعت در احوال ابراهیم ادهم، مولانا، خرقانی و شیخ احمد جام آمده است (نک: قشیری، ۱۳۸۸: ۶۷۲؛ سپهسالار ۱۳۹۱: ۲۱۱؛ شفیعی کدکنی، ۱۳۸۵: ۳۶۷؛ شفیعی کدکنی، ۱۳۹۳: ۲۲۰). از این نوع، ۱۱۹ کرامت درباره شیخ صفی الدین روایت شده که از این تعداد، شصت و شش کرامت درباره تسلط بر طبیعت و عناصر آن است؛ امیر طاشتمور نایب امیر چوپان، سوار بر اسبی سرکش، از کوه بلندی سقوط می کند. اسب با شدت به زمین می خورد و تلف می شود اما سوار به آرامی فرود می آید. می گوید شیخ را دیدم که به آرامی گریبان من گرفت و بی آسیب بر زمین نهاد (ابن بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۱۸-۳۱۷). باد، کشتی گروهی را به خطر می اندازد. از شیخ مدد می خواهند، «دست مبارک بر زانو زد و حالی باد ساکن شد و آب قرار گرفت و کشتی در زمان با کنار آمد» (ابن بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۳۰۳). شیخ صفی در موقع توبه نوجوانی، از زمین جدا می شود و مدتی طولانی بر هوا می ایستد (ابن بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۸۵۱). اطاعت جمادات نیز بخشی از این تصرف است. شبی در مسجد سراو سماع می کند. دیوارها و قندیل های مسجد به همراه او به سماع می پردازند (ابن بزاز اردبیلی،

۱۳۷۳: ۶۴۳). هنگام نماز، سجاده از کنج خانه حرکت می‌کند و در قدم شیخ گسترده می‌شود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۲۶). دانه‌های گندم با شیخ سخن می‌گویند و او را از حیلۀ کسی آگاه می‌کنند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۲۷). ابری را به مراغه می‌فرستد تا بر آنجا باران بیارد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۲۷). سنگی از اردبیل به نخجوان می‌رود و پیام شیخ را به مقصد می‌رساند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۳۲). همچنین بنگرید به: (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۲۹۵، ۲۹۶، ۳۰۰، ۳۰۴، ۳۱۴، ۶۳۳، ۶۳۹).

ارتباط معنوی با حیوانات که در متون دیگر هم نمونه دارد (نک: سُبکی، ۱۹۶۴: ۳۴۰؛ سپهسالار، ۱۳۹۱: ۱۹۸ - ۱۹۷؛ شفیع کدکنی، ۱۳۹۳: ۱۹۶؛ شفیع کدکنی، ۱۳۸۵: ۳۶۶)، زمینه مهمی از کرامات شیخ صفی‌الدین را تشکیل می‌دهد. از این سنخ، سی و چهار کرامت درباره او نقل شده است؛ در سرمای سخت، گربه‌ای به فرمان او چند روز بر در زاویه می‌ماند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۱۱). گوساله‌ای که صاحبش آن را نذر شیخ کرده و سپس پشیمان گشته بود، از راه دور با پای خود به سوی شیخ می‌آید (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۱۳ - ۶۱۲). اسب شیخ تحمل فراق او را ندارد و بر اسبی دیگر که شیخ بر آن سوار شده، حمله می‌برد و چون شیخ بر اسب خود می‌نشیند آرام می‌گیرد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۱۳). سگی با نظر او به سماع درمی‌آید (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۶۱۸).

قدرت جسمانی مشایخ، دست‌مایه نقل کرامات فراوانی درباره آنها شده است (نک: سُبکی، ۱۹۶۴: ۳۴۱؛ سپهسالار، ۱۳۹۱: ۲۲۴). نوزده کرامت از این قسم، در احوال شیخ صفی نقل شده است؛ در مجلس سماع شیخ زاهد او را به درختی می‌بندند. درخت را از جای می‌کند و با آن سماع می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۵۶). کاری را که سی نفر انجام می‌دهند، یک‌نفس و در یک دفعه تمام می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۶۰). در چشم مریدی، چنان بزرگ می‌شود که سرش از آسمان می‌گذرد و یک شانه او به مشرق و شانه دیگر او در مغرب قرار می‌گیرد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۹۱ - ۱۰۸۹). شبیه چنین واقعه‌ای در روستای مندیشین و تهریکان نیز حادث می‌شود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۹۳ - ۱۰۹۲).

۲-۳-۳- کرامات شیخ پس از مرگ

هشتاد و هفت کرامت منقول در *صفوة الصفا*، متعلق است به پس از مرگ شیخ صفی؛ وقت رحلت او آسمان تاریک می‌شود و بانگ نوحه و زاری از آن به گوش می‌رسد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۸۴). هنگام غسل و کفن، حرکت دارد و با حرکات خود به غسل کمک می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۸۵). جنازه او به سمت قبله می‌گردد و بر هوا می‌رود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۸۸ - ۹۸۷). جنازه او از دست افراد رها می‌شود و در قبر آرام می‌گیرد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۹۸۸). از مقبره او نور بالا می‌رود (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۵۴). پس از مرگ نیز درگذشتگان به واسطه او آمرزیده می‌شوند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۰۳ - ۱۰۰۴). نشان اشیای گمشده را به صاحب آنها می‌دهد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۳۰ - ۱۰۲۸). عبارت «رضی الله عنه» پیش از نام او خود به خود بر کتاب نقش می‌بندد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۶۸). پس از مرگ نیز با مریدان در ارتباط است و مشکلات آنان را رفع می‌کند؛ گرفتاری فردی را که به ناحق آواره شده، برطرف می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۲۹). یکی از جلوه‌های کرامات او پس از مرگ، مجازات منکران و معاندان است؛ فخرالدین شیرزادان را که به چشم حقارت در فرزندش نگریسته بود، نابینا می‌کند (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۱۵). بخشی از یک مناره، بر سر دو جوان که ناسزای او گفته بودند فرود می‌آید و هر دو را می‌کشد (ابن‌بزاز اردبیلی، ۱۳۷۳: ۱۰۵۸ - ۱۰۵۷).

۳- نتیجه‌گیری

شناخت احوال و آثار شیخ صفی‌الدین اردبیلی، از دو چشم‌انداز حائز اهمیت است. نخست اینکه او مرید شیخ زاهد گیلانی و خود از مشایخ شناخته شده است که در سلسله صوفیان، جایگاه خاصی دارد. دیگر آنکه جد سلسله صفویه به شمار می‌آید و شاهان و حاکمان این سلسله، مشروعیت معنوی خود را از جایگاه و حالات و مقامات او کسب کرده‌اند. با اینکه شرح احوال و آثار او در منابع متنوعی آمده، اما مهم‌ترین منبع شناخت او،

صفوة‌الصفاء است که علاوه بر فواید گوناگون تاریخی، اجتماعی و زبانی، از جهت در بر داشتن حالات و مقامات و کرامت‌های مربوط به شیخ صفی‌الدین اردبیلی، حائز اهمیت فراوان است. نویسنده این مناقب‌نامه مفصل، توکلی بن اسماعیل بن حاجی، مشهور به ابن-برآز از مریدان شیخ صدرالدین حسن، فرزند شیخ صفی‌الدین، است که کتاب خود را به خواست صدرالدین حسن نوشته و بخش مهمی از مطالب متن، روایت فرزند شیخ است. این متن با در بر داشتن ۷۱۸ کرامت درباره شیخ صفی‌الدین اردبیلی، از منظر شمار و تنوع کرامات مشایخ صوفیه، متنی کم‌نظیر است. از نظر زمانی، کرامات شیخ مربوط است به پیش از تولد، زمان حیات و پس از مرگ. کرامات پیش از مرگ اندک‌شمار اما از نظر ترسیم وجه روحانی و غیبی برای شخصیت او مهم است. بیشترین کراماتی که از او نقل شده، متعلق به دوره زندگی اوست. اطلاع از عالم غیب، ارتباط با عالم غیب، تصرف در نفوس و تصرف در طبیعت جاندار و بی‌جان مهم‌ترین انواع کرامات زمان حیات اوست که خود اقسام گوناگونی را در بر می‌گیرد. اشراف بر باطن افراد، اطلاع از خواب و واقعات مریدان و تعبیر و تفسیر آن، آگاهی از حوادث گذشته، حال و آینده، آگاهی از اشیای مفقود، رؤیت عالم غیب، شنیدن ندای هاتف غیبی، احضار اشیاء از غیب، طی‌الأرض، شفای بیماران، نجات اشخاص از حبس و و زجر و خطر، جذب و هدایت خارق‌العاده مریدان، مکافات و تنبیه دشمنان، تسلط بر طبیعت و عناصر آن، ارتباط معنوی با حیوانات و قدرت خارق‌العاده جسمانی مهم‌ترین اقسام کرامات منسوب به شیخ صفی‌الدین در زمان حیات اوست. بخشی از کرامات نیز به روزگار پس از درگذشت او مرتبط است. آمدن صدای نوحه و زاری از آسمان، حرکت جنازه و ساطع شدن نور از قبر وی از این جمله است. کوشش نویسنده صفوة‌الصفاء و راویان این متن، بر آن بوده تا سیمایی قدسی و مرتبط با عالم غیب، از شیخ ترسیم نمایند و به نظر می‌رسد یکی از دلایل کثرت و تنوع کرامات در این متن، همین نکته باشد. سیمای شیخ صفی‌الدین در صفوة‌الصفاء، سیمای قدسی غرق در نور، آگاه از دنیای غیب و مرتبط با آن است که دست تصرفش فارغ از هر محدودیتی، بر جهان و انسان گشاده است. ذکر مکان و نام و نشان و پیشه راویان و افراد حاضر در

صحنه وقوع کرامت نیز، در حقیقت تأکیدی بر حقیقت‌نمایی کرامات مربوط به شیخ صفی‌الدین است.

یادداشت‌ها

- ۱- زبان شیخ صفی‌الدین اردبیلی، آذری بوده و از او به این زبان، چند جمله و دوبیتی در *صفوة الصفا* باقی مانده است (نک: کسروی، ۱۳۰۴: ۳۳ - ۲۹). همچنین دوبیتی‌هایی از او در *سلسله النسب صفویه* نقل شده است (نک: کسروی، ۱۳۰۴: ۴۳ - ۳۴). درباره زبان آذری و آثار باقی مانده از آن ن. ک: (ریاحی، ۱۳۷۹: ۴۴ - ۲۴؛ مرتضوی، ۱۳۸۴: ۸۵ - ۵۳).
- ۲- نجیب‌الدین علی بن بزغش شیرازی (م: ۶۷۸)، از مریدان شیخ شهاب‌الدین سهرودی است که پدرش از شام به شیراز آمده بود (نک: جامی، ۱۳۸۲: ۴۷۴؛ و تعلیقات مصحح: ۸۷۰؛ فصیح خوافی، ۲/۱۳۸۶: ۸۳۴). فرزندش ظهیرالدین عبدالرحمان بن علی بن بزغش نیز از عارفان زمان خود بوده است (جامی، ۱۳۸۲: ۴۷۶).
- ۳- در آثار تاریخی عصر صفویه نسب شیخ صفی به امام موسی کاظم (ع) می‌رسد (نک: جنابدی، ۱۳۷۸: ۶۸ - ۶۷؛ عبدی‌بیگ شیرازی، ۱۳۶۹: ۳۵؛ عالم‌آرای شاه اسماعیل، ۱۳۸۴: ۷ - ۱؛ حسینی قزوینی، ۱۳۱۴: ۲۳۵).
۴. باله لقبی است که به نشانه احترام پیش از نام بزرگان به کار رفته است (سفینه تبریز، ۱۳۸۱، مقدمه: هفت).
- ۵- ستون نور در اصل یکی از ایزدان مهم آیین مانوی است که ارواح از طریق آن به ماه و خورشید و مأوای نورانی جاوید می‌رسند (اسماعیل پور، ۱۳۸۷: ۴۳). نیمه نخست هر ماه ارواح از طریق این ستون به ماه و نیمه دوم به قلمرو خورشید می‌روند (ویدن‌گرن، ۱۳۹۰: ۷۶).

آمار کل کرامات شیخ صفی‌الدین اردبیلی (۷۱۸ کرامت):

کرامات پیش از تولد ۷	کرامات زمان حیات ۶۲۴	کرامات پس از مرگ ۸۷
----------------------	----------------------	---------------------

آمار کرامات زمان حیات (۶۲۴ کرامت):

اطلاع از غیب: ۱. اشراف بر باطن افراد (۱۲۶)	ارتباط با غیب: ۱. رؤیت عالم غیب (۵۳)	تصرف در نفوس: ۱. شفای بیماران (۲۳) ۲. نجات اشخاص از خطر	تصرف در طبیعت جاندار و بی‌جان: ۱. تسلط بر طبیعت (۶۶)
--	--	---	--

۲. اطلاع از خواب و واقعه (۲۱)	۲. شنیدن ندای هاتف غیبی (۷)	۲. ارتباط معنوی یا حیوانات (۳۴)	(۱۹)
۳. آگاهی از حوادث (۸۹)	۳. احضار اشیاء از غیب (۱۲)	۳. قدرت خارق‌العاده جسمانی (۱۹)	۳. هدایت خارق‌العاده مریدان (۲۳)
۴. آگاهی از اشیای مفقود (۷)	۴. طی‌الأرض (۱۳)	جمع (۱۱۹ کرامت)	۴. مکافات دشمنان (۱۰۰)
۵. آگاهی از پاک‌ی مال و طعام (۱۲)	جمع: (۸۵ کرامت)		جمع: (۱۶۵ کرامت)
جمع: (۲۵۵ کرامت)			

فهرست منابع

۱. ابن‌بزاز، توکلی بن اسماعیل بن حاجی. (۱۳۷۳). صفوة‌الصفاء. تصحیح غلامرضا طباطبائی مجد. چ ۱. تبریز: نشر مصحح.
۲. ابن‌کربلایی، حافظ حسین. (۱۳۴۴). **روضات الجنات و جنات الجنان**. جزء اول. تصحیح جعفر سلطان‌القرایی. چ ۱. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۳. ابن‌کربلایی، حافظ حسین. (۱۳۴۹). **روضات الجنات و جنات الجنان**. جزء ثانی. تصحیح جعفر سلطان‌القرایی. چ ۱. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۴. اسماعیل‌پور، ابوالقاسم. (۱۳۸۷). **اسطوره آفرینش در آیین مانی**. چ ۲. تهران: کاروان.
۵. براون، ادوارد. (۱۳۲۷). **تاریخ ادبی ایران از سعدی تا جامی**. ترجمه علی اصغر حکمت. چ ۱. تهران: چاپخانه بانک ملی ایران.
۶. پورنامداریان، تقی. (۱۳۸۴). «ادیات عرفانی». **دانشنامه زبان و ادب فارسی**. به سرپرستی اسماعیل سعادت. جلد ۱. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی. صص ۲۹۱ - ۳۰۳.
۷. ترکمان، اسکندریگ. (۱۳۸۲). **تاریخ عالم‌آرای عباسی**. به کوشش ایرج افشار. چ ۱. تهران: امیرکبیر.
۸. جامی، نورالدین عبدالرحمان. (۱۳۸۲). **نفحات الأنس**. تصحیح محمود عابدی. چ ۴. تهران: انتشارات اطلاعات.

۹. جمال‌الدین ابوروح، لطف‌الله بن ابی سعید. (۱۳۸۴). **حالات و سخنان ابوسعید ابوالخیر**. تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی. چ ۶. تهران: سخن.
۱۰. جنابدی، میرزاییگ. (۱۳۷۸). **روضه‌الصفویه**. به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد. چ ۱. تهران: بنیاد موقوفات افشار.
۱۱. حسینی قزوینی، یحیی بن عبداللطیف. (۱۳۱۴). **لب‌التواریخ**، به کوشش سید جلال‌الدین طهرانی. چ ۱. تهران: مؤسسه خاور.
۱۲. حسینی قمی، احمد بن شرف‌الدین. (۱۳۸۳). **خلاصه‌التواریخ**. تصحیح احسان اشراقی. چ ۱. تهران: دانشگاه تهران.
۱۳. خواندمیر، غیاث‌الدین. (۱۳۸۰). **حبیب‌السیر**. به کوشش محمد دبیرسیاقی. چ ۴. تهران: خیام.
۱۴. دیلمی، ابوالحسن. (۱۳۶۳). **سیرت ابن خفیف شیرازی**. ترجمه فارسی رکن‌الدین یحیی بن جنید شیرازی. تصحیح ا. شیمل - طاری. به کوشش توفیق سبحانی. چ ۱. تهران: بابک.
۱۵. روزبهان خنجی، فضل‌الله. (۱۳۸۲). **تاریخ عالم‌آرای امینی**. تصحیح محمد اکبر عشیق. چ ۱. تهران: میراث مکتوب.
۱۶. ریاحی، محمد امین. (۱۳۷۹). **چهل گفتار در ادب و تاریخ و فرهنگ ایران**. چ ۱. تهران: سخن.
۱۷. زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۸۵). **دنباله جستجو در تصوف ایران**. چ ۶. تهران: امیرکبیر.
۱۸. سُبکی، تاج‌الدین ابی نصر عبدالوهاب. (۱۹۶۴). **طبقات الشافعیة الكبرى**. الجزء الثانی. تحقیق عبدالفتاح محمد الحلو. محمود محمد الطناجی. چ ۱. قاهره: دار إحياء الكتب العربية.
۱۹. سپهسالار، فریدون احمد. (۱۳۹۱). **رساله در مناقب خداوندگار**. تصحیح و توضیح محمد علی موحد و صمد موحد. چ ۱. تهران: نشر کارنامه.
۲۰. **سفینه تبریز**. (۱۳۸۱). گردآوری ابوالمجد محمد بن مسعود تبریزی. چ ۱. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
۲۱. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۳). «نقش ایدئولوژیک نسخه بدل‌ها». *نامه بهارستان*، س ۵، ش ۱ و ۲. صص ۱۱۰ - ۹۳.
۲۲. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۳). **درویش ستیهنده**. چ ۱. تهران: سخن.

۲۳. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۹۲). **زبان شعر در در نثر صوفیه**. چ ۲. تهران: سخن.
۲۴. شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۵). **نوشته بر دریا**. چ ۲. تهران: سخن.
۲۵. شیر، قهرمان. (۱۳۹۰). «کرامت‌های تخیلی در تصوف». *فصلنامه زبان و ادبیات فارسی*، شماره ۷۰. صص ۱۰۶ - ۶۳.
۲۶. صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۸۸). **تاریخ ادبیات در ایران**. ج ۳، چ ۱۴. تهران: فردوس.
۲۷. **عالم‌آرای شاه اسماعیل**. (۱۳۸۴). تصحیح اصغر منتظر صاحب. چ ۱. تهران: علمی و فرهنگی.
۲۸. عبدی‌بیگ شیرازی. (۱۳۶۹). **تکملة الأخبار**. تصحیح عبدالحسین نوایی. چ ۱. تهران: نشر نی.
۲۹. فصیح‌خواری، احمد بن محمد (۱۳۸۶). **مجمعل فصیحی**. تصحیح سید محسن ناجی نصرآبادی. چ ۲، چ ۱. تهران: اساطیر.
۳۰. قشیری، عبدالکریم بن هوازن. (۱۳۸۸). **رساله قشیریہ**. ترجمه ابوعلی حسن بن احمد عثمانی. تصحیح بدیع‌الزمان فروزانفر. چ ۱۰. تهران: علمی و فرهنگی.
۳۱. کسروی، احمد. (۱۳۵۵). **کاروند**. به کوشش یحیی ذکاء. چ ۱. تهران: کتاب‌های جیبی با همکاری فرانکلین.
۳۲. کسروی، احمد. (۱۳۰۴). **زبان باستان آذربایگان**. چ ۱. تهران: مطبعة شوروی.
۳۳. محمد بن منور. (۱۳۸۹). **اسرار التوحید فی المقامات الشیخ ابی سعید**. تصحیح محمدرضا شفیعی کدکنی. چ ۹. تهران: آگاه.
۳۴. مرتضوی، منوچهر. (۱۳۸۴). **زبان دیرین آذربایجان**. چ ۱. تهران: بنیاد موقوفات افشار.
۳۵. مستوفی، حمدالله. (۱۳۶۲). **تاریخ گزیده**. به اهتمام عبدالحسین نوایی. چ ۱. تهران: انتشارات امیرکبیر.
۳۶. **مناقب اوحدالدین کرمانی**. (۱۳۴۷). تصحیح و حواشی بدیع‌الزمان فروزانفر. چ ۱. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۳۷. موحد، صمد. (۱۳۹۱). «صفوة الصفأ». **دانشنامه زبان و ادب فارسی**. به سرپرستی اسماعیل سعادت چ ۴. تهران: فرهنگستان زبان و ادب فارسی. صص ۴۱۹ - ۴۲۱.

۳۸. موحد، صمد. (۱۳۸۱). **شیخ صفی‌الدین اردبیلی چهرهٔ اصیل تصوف آذربایجان**.
چ ۱. تهران: طرح نو.
۳۹. واله اصفهانی قزوینی، محمد یوسف. (۱۳۷۲). **خلد برین**. تصحیح میرهاشم محدث. چ ۱.
تهران: بنیاد موقوفات افشار.
۴۰. ویدن‌گرن، گنو. (۱۳۹۰). **مانی و تعلیمات او**. ترجمهٔ زهت صفای اصفهانی. چ ۴. تهران:
مرکز.